

TÁLASI ISTVÁN

A MAGYAR NÉP ANYAGI KULTÚRÁJA EURÓPÁBAN

(A FOLYAMATOS KUTATÁSOK TÜKRÉBEN)

A magyar parasztság anyagi műveltségének az együttélő vagy más európai néptől való eltérését régi íróink közül többen érintették már a középkortól kezdve. Az első szisztematikus megfigyeléseket BÉL MÁTYÁSNAK, a XVIII. század nagy polihisztorának *De re rustica Hungarorum* c. művéből rendszerezhetjük, aki éppen a mezőgazdaság, a település, építkezés jellemzésében és általában a parasztság által előállított javak érintésekor különös tekintettel van a soknemzetiségű haza népeinek specifikus sajátosságaira, és e művéből, valamint a Notitiák megyei leírásaiból, kisebb kézírataiból kikerekednék a hódoltság utáni Magyarország népeinek összehasonlító néprajza. Mint történész, de mint nagy kultúrájú, európai szemléletű tudós is általában orientális színezetet tulajdonít a magyarságnak.

Éppen 140 éve, 1823-ban jelent meg a Tudományos Gyűjtemény VII. kötetében KÁLLAY FERENC (1790—1861) tanulmánya: Magyar Régiségek nyomozása, egy vitairat a „nemzeti karakter” keresésének romantikus időszakában, amely — sajátos áttételeken keresztül — csaknem napjainkig hatással volt a magyar néprajz művelőire.

Egy nemzedékkel előtte már többen, de különösen saját kortársai lázasan keresik a korszerűtlen, extenzív mezőgazdasági termelés felszámolásának útját, s ő éppen a legelmaradottabb alföldi gazdálkodási mód néhány jellegzetes sajátosságát összegezve állapítja meg az alföldi, de általánosítva a magyar mezőgazdaság „ázsiai” eredetét. E sajátosságok legfőbb jegyei: *a)* A pajta nélküli, szabad ég alatt való gazdálkodás, mely „tzimeres tulajdona” a magyar gazdának, „Egészen Ázsiai szabású”. *b)* A nyomtatás módja, mert bár ezer év óta nézi a magyar a szomszéd németek és szlovákok könnyű és tiszta munkáját, mégsem követi, s csak egy részét adja a gabonának zsup és szecska kedvéért a cséplők keze alá. A lekaszált vagy learatott gabonát szántóföldi szérűn lovakkal kigázoltatni: „Tsalhatatlanul Ázsiai nyomtatás módja, a miről a Tudósok, anyyi Irók és Utazók tanubizonysága után legkisebbé sem kételkednek” ... „s nem apró targontzákkal, hanem a serény lovak gyors lábaival téteti(k) ezt a jeles munkát”. A helységekől elkülönített szállás-

kertekbe való rakodás is „egészen Ázsiai szabású”, s arra mutat, hogy már ázsiai lakhelyeiken is megkülönböztették aklaikat és szálláskertjeiket a lakóhelységtől, „s ugyanonnet hozták magukkal ezt a gazdálkodás módját Európába”. c) A veremnek mint gabonatórolónak a használata is az „ázsiai mód”-hoz tartozik, s igen régi eredetű. Megemlíti, hogy bár ezt a gazdálkodásmódot gúnyolja ugyan „az Európai pallérozott mezei gazdaság, de a régiségekhez annyira ragaszködő Magyar Nemzet nem távozik el attól mind a máj napig” (20—24.).

Mint tudjuk, CSAPLOVICUS JÁNOS, a Gemälde von Ungern (Pesth, 1829. II. 10.) c. munkájában hivatkozás nélkül közli ezt a KÁLLAYTÓL a Tudományos Gyűjtemény 1826. évfolyamában (V. k. 126—127.) ismételten lerögzített nézetet, egy jegyzetben megemlítve a Békés és Csongrád megyékben gyakorolt szénaszerű kaszás aratást és vontatózást. A Csaplovics-féle változat felfogása a gazdálkodásmód genezisére nézve változatlanul „asiatisch”, bár jelen létjogosultságát kritikával illeti. De ő már az „ázsiai gazdálkodási mód”-nak az ellenpólusát is megfogalmazza: „Zweierlei Hauptarten der Landwirtschaft existieren neben einander in Ungern; eine asiatische und eine europäische. Die erstere ist dem eigentlichen Magyaren eigen, wird aber auch von andern in der Nachbarschaft der Magyaren und in gleichen Boden Verhältnissen wohnenden Völkerschaften ausgeübt (valószínűleg a bácskai délszlávokra, a békési szlovákokra gondol); die letztere treiben die Slowaken, die Deutschen, die Croaten; ja selbst ein grosser Theil der Magyaren” (10.) Ez lenne a csűrbe rakódó, cséppel dolgozó terület.

CSAPLOVICUS nyomán jut be a külföldi köztudatba a magyarok „ázsiai típusú” gazdálkodásának jellemzése, így — harminc évvel később — DITZ HENRIK, kiváló német közgazda A magyar mezőgazdaság c. könyvében (München., 1867 magyarul: Pest, 1869.), behatóan elemezve a „külterjes földművelés honát” (3.) a szabadtéri gazdálkodásról megjegyzi: Csaplovics nyomán „ázsiai művelésnek szokás” nevezni, s minthogy „csak magyaroknak lévén sajátja, úgy tekintetik, mint Ázsiából áthozott szokás (200.)”, ez azonban már visszaszorulóban van.

CSAPLOVICUSRA és DITZRE hivatkozva GYÖRFFY ISTVÁN 1928-ban megjelent tanulmányában (Takarás és nyomtatás az Alföldön, Ethn.) a szabadtéri rakodású, a búzát mint főterméket kaszával szénamódra arató, szérűskertbe vagy alkalmi szántóföldi szérűn állattal (lóval) nyomtató területek (főként Alföld, részben Kelet-Dunántúl) szerinte a „nomád mezőgazdaság” jellegzetességét mutatják, ellentétben az európai gazdasági kultúrával szorosabb kapcsolatban levő sarlózó, csépes, csűrös területtel, melyet a „helyhez kötött gazdálkodás” jellemez. GYÖRFFY nomád hagyományokra építő koncepciója így — véletlenül — KÁLLAY FERENC nézeteivel találkozik. Ma már tudjuk, hogy a KÁLLAYTÓL jellemzett alföldi mezőgazdaság összetevőiben egy hódoltság utáni, konzerválódott, már CSAPLOVICUSTÓL is korszerűtlennek tartott gazdál-

kodási típus, melynek ilyené formálódása történetileg elemezhető, de melyről még ezután is folyik vita.

KÁLLAY tanulmánya azonban tudománytörténetileg nem csupán a mezőgazdaság kettősségének felvetése szempontjából érdemel figyelmet. Függetlenül ettől, forrásanyagán elmélkedve, ő az első, aki az egykor a „Volga és Tanais” partjaitól elindult magyaroknak bizonyos félnomád (bortermelést is ismerő) gazdasági műveltséget tulajdonít. Ez a kérdés az utóbbi években nyelvészek, régészek és történészek részéről ismét aktualitást nyert.

Az első magyarországi néprajzi tervezet felvetője, a már említett CSAPLOVICS JÁNOS, a Tudományos Gyűjtemény c. folyóiratban megjelent Ethnográfiai értekezés Magyarországról c. tanulmányában (1822. III—VII. k.) egyébként az akkor soknépű Magyarország népeit megkísérli jellemezni, s az anyagi kultúrájukban mutatkozó eltérésekre is kitér. Hangulati és nemegyszer elhamarkodott nézeteire több kemény választ kapott. Ez a kísérlet az összehasonlításban nem jutott el egzakt kérdésekig.

A XIX. század 80-as éveinek végéig csendes amatőr gyűjtőtevékenység folyt, holott a folklór területén már viták zajlanak. HERMAN OTTÓ megélénkülő munkássága jelent most nagy gyarapodást az anyagi kultúra kutatásának, voltaképpen ő alakítja ki a tudományos érdeklődést e terület iránt. Első nagy munkája a Magyar halászat könyve (1887) bizonyos régészeti analógiákkal és összehasonlító irodalomismerettel nem csupán kiváló rendszerezést és nyelvi anyagot nyújt, de utal etnogenezisünkkel kapcsolatos kérdésekre is. A pásztorkodás köréből több hasznos művel gyarapította szakirodalmunkat, s kifejti az úgynevezett „ősfoglalkozások” fogalmát. A már külföldi gyűjteményeket, néprajzi elméleteket és módszereket ismerő és továbbfejlesztő JANKÓ JÁNOS éppen HERMAN OTTÓ rendszerezett halászati anyagára támaszkodva nagyteljesítményű kutatóútja utánadja ki A magyar halászat eredete (1902) című munkáját, ebben megvizsgálja a magyar halászati eszközök származását és rétegződését. A tudományos kutatás azóta részben módosított JANKÓ eredményein, mindenkor megbecsülendő azonban a doctus etnografus imponáns tevékenysége: a magyar halászat összehasonlító bekapcsolása a nemzetközi szakirodalomba.

A Magyar Néprajzi Társaság megalakulása (1889), a Néprajzi Múzeum megnyitása (1898), az önkéntes és hivatásos néprajzi kutatók, a társtudományok együttműködése, a vidéki múzeumok fejlesztése ezután inkább megélénkíti az anyagi kultúra kutatását, és évtizedek után kiformalódik az a szintézis, ami BÁTKY, GYÖRFFY, VISKI szerkesztésében a Magyarság néprajza I—II. kötetében jelentkezett. Anyagi kultúránk arculata, amely a XIX. század első évtizedének egy-két személyisége és a XIX. század vége néhány néprajzi kutatójának tematikusan mintegy spontán részletfelvetésével körvonalazódik, a szerkesztők munkája eredményeképpen feltárul. Minden szintézis kifejezi a maga korát, alkotói készségét és metodikai szintjét. A magyarság néprajza

szerzői közvetlenül — mint már VAJKAI AURÉL is megállapította¹ — nem vállalták egyik akkori néprajzi iskola keretét sem, de jórészt tisztában voltak az európai néprajzi kutatás eredményeivel, tekintettel voltak az együttélő népek kulturális kölcsönhatásaira, s bizonyos nagy vonásokban érzékeltették a kelet- és közép-európai műveltségi rétegeket. Ez az első szintézis tovább-ösztönző hatású volt. Az 1938-ban megjelent Ungarische Volkskunde részleteiben néhány új munkatárstól eltekintve általában erre a műre épült, az eredményeket főként a külföld számára közvetítette.

Egy nemzedék múltán óhatatlannak látszott és látszik egy új, valóban korszerű, nagy tényanyagra épülő történeti-társadalmi szemléletű, eszmeileg tisztán megfogalmazott, európai eredményeket értékesítő összefoglalás megvalósítása. Az erre való felkészülésként 1947—49 között a Néptudományi Intézet kiadásában megjelent Magyar népkutatás kézikönyve c. sorozat felmérte a néprajzi kutatás egyes területein a kezdetektől végzett munkát, és szándék volt arra, hogy külföldi szakemberek közreműködésével kiadásra kerüljenek a szomszéd és rokonnyelvű népek hasonló jellegű összefoglalásai is. A felszabadulás utáni lendület tudományunk, szakunk fejlődésének szakintézményeink gyarapodásán túl a munkaközösségek és intézmények tervszerű munkáját tette lehetővé, kulturális és tudományos hatóságaink messzemenő támogatásával. A cél: egy új Magyarság Néprajza, a fokozatos megvalósítás útjára került — ha néha kissé akadozik is. Tervszerű anyag- és adatgyűjtés kezdődött, publikációk sora, filmdokumentációk és monográfiák előirányzata jelezték az első munkafázist, megindult a Néprajzi Lexikon szerkesztése, 1954 óta folytatódik a Néprajzi Atlasz gyűjtése, és sorolhatnánk számos más eredményt. 1955-ben, a felszabadulást követő tizedik évben, lemérhettük addigi eredményeinket, és megállapíthattuk soronlevő feladatainkat, hogy tisztán láthassuk mind népünk anyagi kultúrájának sajátosságait, mind annak helyzetét Európa és a világ népei kultúrájában (TÁLASI ISTVÁN: Az anyagi kultúra néprajzi vizsgálatának tíz éve. Ethn. 1955. 56).

A jelen előadás címe ígéretesebb az itt elhangzónál. Mint az előző mondatokból is kitűnik, a magyar nép anyagi kultúrája európai viszonylatokban való felmérése még folyamatban van, így tehát a folyó munka egyes területeken elért eredményeiről, a kísérletezésekről, útkeresésről számolhatok be nagy vonalakban, felkért munkatársaink segítő közreműködésével. Reméljük, kongresszusunk szekcióülései, munkaértekezletei sokat segíthetnek feladataink tisztázásában. A továbbiakban főként az 1955-ös felmérés óta elért eredményekre építve nyújtok három témakörben helyzetképet, nem hallgatva el hiányosságainkat és a további szükségleteket sem, amivel a magyar nép anyagi kultúrája Európában tisztázottabb lesz.

*

¹ VAJKAI A.: A mai magyar néprajzi kutatás keresztmetszete. Ethn. 51. (1940) 341—342. l.

Annak a fejlődésmenetnek az ismerete, amely a honfoglalás kort megelőző korai etnogenetikus korszakokban végbement, főként a nyelvészek, történészek és régészek rekonstrukcióiból alakult ki, a néprajz egyes kérdésekben véleményt nyilvánított, állást foglalt. A társtudományok e természetesen le nem zárt, de egyre igényesebbé váló szintéziseiből mind világosabban bontakozik ki a magyarság ősközösségi társadalmi viszonyaitól kezdve a feudalizmusba való belépéséig társadalmi formálódása, kultúrájának alakulása. Ennek ismeretében erre kitérni szükségtelen, esetenként azonban hivatkozunk a korai műveltség egyes továbbélő jelenségeire, a néprajzi kutatásban ma is jelentkező problémákra, tehát a finnugor, ugorkori vagy a honfoglalás előtti török és iráni hagyatéokra. Bizonyos mértékig erősebben kell hangsúlyoznunk azonban a közvetlen honfoglalás előtti magyarság társadalmi és gazdasági helyzetét. Egy komplexebb szint elérésével ebben az időben befejeződik a török népekkel való huzamos együttélés, és már megindul a korai szláv érintkezés. A hatalmas ligetes és füves sztyeppén, a magyarság utolsó szálláshelyén egy változatos félnomád életforma alakult ki, földművelő téli szállásokkal, és mindez együtt járt a társadalom belső átalakulásával, amely utóbb a feudalizmus felé vezetett, és annak elérését meggyorsította.²

A Kárpát-medencében a magyarság térszínti elhelyezkedése változatos. Egyes kisebb csoportjai viszonylag korán feljutottak a magas hegyek völgyeibe, ott letelepültek földművelő falvakba, de legelőik az erdőzónán túli havasokon terültek el. Más csoportjaik a középhegységekben és az elő-alpesi tájban rendezkedtek be, ismét mások az enyhe dombságokon, itt-ott szinte mediterrán közelségben, nagy zömük a Nagy-Alföld ligetes sztyeppéin, egy részük a Kis-Alföldön, a Bécsi-medence szomszédságában. Maga a belső elhelyezkedésük a letelepedőket Európa más és más geográfiai és kulturális tájához kapcsolja, a hágók, szorosok, révek átjárót jelentenek, a nagy Duna pedig Közép-Európa belsejétől a Fekete-tengerig közvetítő víziútja évezredek óta a javaknak, termékeknek. A magyarság magával hozott kultúrája itt formálódik át az itt talált és ide jövő népek ötvöződésében és érintkezésében, és velük együtt éli át történeti múltját, társadalmi és gazdasági fejlődését. Itt lép át a feudalizmus hosszú korszakába, amikor a XIII. század végére kialakul a szolganépekből, lesüllyedt szabadokból jogilag egységes jobbágyság, és parasztságunk a XIV—XV. században³ még a Nyugat-éval lényegében egyező agrárfejlődés időszakában — terhelése ellenére is — kibontakoztatja termelő és kulturális készségeit, majd a XVI. század óta, melyet nálunk a török hódoltság súlyosbít, osztozik

² L.: BARTHA A.: A kelet-európai és a belső-ázsiai feudalizmus történeti kapcsolatai. Századok 1963. 261—292. és 503—527. l.

³ Vö.: PACH Zs. P.: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. Bp. 1963. — MAKSAJ F.: Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon. Bp. 1958. — MAKKAI L.: Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században. Bp. 1957. — NIEDERHAUSER E.: A jobbágyság felszabadítása Kelet-Európában. Bp. 1962.

az Elbától keletre eső országok jobbágyainak sorsában a feudalizmus csökevényeivel is még soká húzódozó kötöttségeiben, amely nemcsak általában, de táji csoportjaiban is kulturális arculatát változatosan konzerválja, és a belső egyenlőtlen fejlődés még külön kulturális zónákat alakít ki. A lehetőségek szerint parasztságunk alkotókészségét mégis színesen érvényesíti.

A földművelés kutatásának újabb eredményei

A földművelés és általában agrár-etnográfiaink kutatásának egyik sajátossága, hogy a XIV—XV. századra nézve standard tanulmányokat tud felmutatni, melyek a történeti források értelmezésével viszonylag teljes képet adnak az akkori magyar mezőgazdaság, és így a paraszti termelés egészéről is, összehasonlítva Közép- és Nyugat-Európa mezőgazdaságával.⁴ Recens feladatainkkal olykor hátrább vagyunk.

Földműveléskutatásunknak mindmáig egyik legnagyobb adóssága a talajművelés eszközeinek, valamint technikájának rendszerezése. Ekekutatásunk az 1930-as évek szintjét alig haladta túl, s ha figyelembe vesszük az eddigi nemzetközi kutatási törekvéseket (Koppenhágai titkárság), továbbá HAUDRICOURT—DELAMARRE összefoglaló monográfiáját, H. KOREN, B. BRATANIC és F. ŠACH szláv és német vonatkozásban különösen eligazító műveit,⁵ úgy véljük, BALASSA IVÁN hasznos szolgálatokat tesz mind a magunk, mind az európai kutatás számára, ha a magyar eke, talajművelő eszközök kutatását elvégzi, figyelemmel a művelési rendszerekre.

Az arató műveletek történeti fejlődése, az eszközváltás európai időrelációinak s a szemnyerés módozatainak feltárásában már előbbre vagyunk,⁶ s

⁴ BELÉNYESY M.: A földművelés Magyarországon a XIV. században. Századok 1956, 517—555. l.; UA.: Der Ackerbau und seine Produkte in Ungarn im 14. Jahrhundert. Acta Ethn. 6. (1958) 265—321. l.; UA.: A permanens egymezős földhasználat és a két- és háromnyomásos rendszer kialakulása Magyarországon a középkorban. Ethn. 71. (1960) 81—106. l.; UA.: La culture permanente et l'évolution du système bien-nal et triennal en Hongrie médiévale. Kwartalnik Historii Kultury Materielnej. Ergon II. 1960. 311—326. l.; UA.: Angaben über die Verbreitung der Zwei- und Dreifelderwirtschaft im mittelalterlichen Ungarn. Acta Ethn. 5. (1956) 183—188. l. — A földművelés és más termelőágak néprajzi eredményeit is hasznosan érvényesítő historikus tanulmány: SZÉKELYGY.: Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a XV—XVI. században. Agrártört. Szemle. III (1961) 309—343. l. — Egyetemes néprajzi szempontból is tanulságos: TAKÁCS L.: Schollenbrecher. (Beiträge zur primitiven Bodenbestellung). Acta Ethn. 12. (1963) 419—425. l.; UA.: Üttetőfák Magyarországon. Ethn. 74. (1963) 350—373. l.

⁵ Vö.: A. G. HAUDRICOURT—M. JEAN-BRUNHES—DELAMARRE: L'homme et la charrue à travers le monde. Paris 1955. — KOREN, H.: Pflug und Arl. Salzburg, 1950. — BRATANIC, B.: Orače sprave u hrvata. Publikacije Etnološkoga Seminara I. Zagreb 1939. 110.; UA.: Nesto o starosti pluga kod slavena. Zbornik radova, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski Fakultet. Zagreb 1954. 265—306. l. — ŠACH, F.: Rádló a pluh na území Československa. Čast I. Praha. 1961. Str. 25—155. 6 tabulek, 1 mapa.

⁶ TÁLASI I.: A termelés és a nyelv kapcsolata aratóműveleteinkben. Ethn. 68. (1957) 217—251. l. — BALOGH I.: A gabona betakarítása a XVI—XVII. században. Ethn. 68. (1957) 270—291. l.

így bizonyos tisztázás is megkísérelhető régi mezőgazdaságunk extenzív formájának kérdésében. A kasza aratásra való használatának felismerése nyilván fűvágási gyakorlatból fakad, és gyűjtő csapóval vagy takaróval ugyancsak találkozunk fűvágásnál Európa-szerte. Az aratókasza egyik legkorábbi használati területe Németalföld, hol a XV. században a *pik* vagy *sichte* típusú, ugyancsak munkaracionalizálást jelentő rövid kasza mellett feléphet, mert a XVI. század közepén fejlett, úgynevezett rávágásos típusú használatát művészi képekről ismerjük, Angliában pedig 1523-ból MASTER FITZHERBERT könyve árpára és zabra ajánlja.⁷ Hazai vizsgálataink szerint nálunk is megindul a XV. században használata, mert a XVI. század elején (1510) már irodalmi szöveg említi, az 1522-es és az 1550 körüli dézsmajegyzékek, majd valamivel később a defterek az Alföldön a Dél-Duna—Tisza közi és Békés megyei használatát tanúsítják, részben már szénaszerű, kötetlen aratási használatra, de nyoma van e században a kévéző eljárásnak is. A gereblyés takarószerkezet 1636-os és 1654-es felbukkanással mutatkozik. Mint Nyugat- és Közép-Európában az eszközváltás, a kaszás módszerek végleges kialakulása, a munkaszervezetek kis és nagy kooperációinak szerveződése nálunk is hosszú folyamat, amit agrárhelyzetünk szintje és helyi vetülete is meghatároz, általában a XVIII. század második felében fokozódik, és a jobbágyfelszabadítást követő második gabonakonjunktúra zárószakaszában ér véget, bár fejletlen állapotú vidékeken tovább is tart. Az eszközváltás korai nyugati és korai magyar indulása nyilván a paraszti árutermelés egyik technikai újítása.

A szemnyerés két fő munkamódja hazánkban és a Kárpát-medencében a közép- és nyugat-európai kapcsolatú kézicséplés és a Délkelet-Európa felé utaló állatokkal történő nyomtatás, amely általában arid területek szemnyerési módja Euráziában. A cséptípusokat és a cséplőtechnikákat, munkaszervezeteket, a csűrhasználó területeket a XIX. század utolsó évtizedéig még átszövő cséplőmunkás migrációkat kutatóink már korábban megállapították.⁸ Nem kétséges, hogy a csépes technika hazai átvétel, míg a nyomtatás alapterminológiája szerint is saját hozadék, bár balkáni szerűtechnikával és eszközökkel is bővült.

⁷ Támponatul szolgálhat: STEENBERG, A.: Geografiske Faktorer Indflydelse paa Seglens eller Leens Anvendelse til Kornhøst. Geografiske Tidsskrift, Kjøbenhavn 1939. (42. Bind, 2. Halvbind) 138—155. l.; VA.: Ancient Harvesting implements. Kjøbenhavn 1943. — DE MEYER, M.: Sikkol, Zichte en Pick. Volkskunde, Amsterdam, 1946. 145—153. l. — LINDEMANS, P.: Geschiedenis von de Landbouw in België. II. Antwerpen 1952. — LÜHNING, A.: Die schneidende Erntegeräte. Technologie, Entwicklung und Verbreitung unter besonderer Berücksichtigung Nordwestdeutschlands. Phil. Diss. Göttingen 1951. (Maschinenschrift). — MASTER FITZHERBERT: The Book of Husbandry. (Reprinted from the edition of 1534, and edited with an introduction notes, and glossarial index, by the Rev. Walter W. Skeat M. A.) London 1882. stb.

⁸ KOROMPAY, B.: Wortgeschichtliches zum ungarischen csép „Dreschflegel“. Acta Ethn. I. (1950) 29—39. l. — K. KOVÁCS, L.: Die ungarischen Dreschflegel und Dreschmethoden. Acta Ethn. I. (1950) 41—95. l.

HOFFMANN TAMÁS közelmúltban megjelent tanulmánya — A gabona-neműek nyomtatása a magyar parasztok gazdálkodásában — a munkafolyamat helyének történeti típusai kialakulása alapján értelmezi az üzemszervezeti feltételeket, majd számba veszi a magyarországi, illetőleg a Kárpát-medence nyomtatómunkáinak változatait eszközeivel, ágyástípusaival. Vizsgálja a nyomtatótechnika termelékenységét az emberi és állati munkaerő felhasználhatósági határaival, és ezzel új utat vág az európai szakirodalomban. A munkatechnika fejlettsége, a teljesítmény mérete a kapitalizálódás kezdetén éri el tetőfokát, közvetlenül a gépesítés kezdetén, ekkor a nyomtatómunkások vándorlása nagy területeket sző át. A kölcsönhatásokat revideálva megállapítható, hogy a cséplőszán magyar területen nem volt használatban.

Az aratókaszta és főleg a kötetlen kaszás aratás kronológiájának, a nyomtatási üzemhelyek történeti alakulásának ismeretében nyilvánvaló, hogy a KÁLLAYTÓL elinduló, mások által átvett és továbbfejlesztett koncepció, hogy a „nomád mezőgazdaság” tartalmilag egységesen honfoglalás kori, nem állja meg a helyét, a szálláskert is bizonyára egyféle közép-európai típusú üzemhely, koraközépkori alakulású, és az egész extenzivitás túlnyomórészt történeti folyamat eredménye. Végző soron úgy látszik, hogy a magyar mezőgazdaság újkori kettőssége egy már bővült délkelet-európai és egy közép-európai agrárműveltség sajátos egymásmellettiségéből adódik.

Az aratási és szemnyerési eljárások vizsgálatában kutatóinknál hangsúly volt a paraszti racionalizálási kísérleteken, a munka termelékenységének megállapításán, hiszen ezek nélkül az eszköz- és munkafolyamat-kutatás tartalom nélkül marad.

Szólanunk kell arról is, hogy folyamatban van a tárolók feldolgozása. A szántalpas hombár kétségtelenül délszláv — balkáni kapcsolatra utal. Feldolgozás alatt áll ugyancsak a paraszti gazdaságok kapitalizmus-korabeli gépesedése; a gépek megjelenése kihatással volt a paraszti munkaszervezetre, a belső osztályszerkezetre, és az új munkaeszközök összefüggtek a földművelési rendszer fejlődésével. Kívánatosnak látszik, hogy a szerkesztésre kerülő *Getreidebau in Ost- und Mittel-Europa* köteteiben főképp szomszédnépi viszonylatban ilyen témájú dolgozatok is megjelenjenek, hiszen ez az átváltás náluk is egy idejűleg zajlott le.

Az elmúlt esztendőkből szőlészeti kutatóink az addig elhanyagolt munkaterületen nagy teljesítményt értek el, s ma már a magyarországi szőlőművelés kulturális rétegeit s a műveltségi hatásokat meg lehet állapítani.

VINCZE ISTVÁN szerint bortermelő kultúránknak több összetevője van, s autochton fejlődése mellett is több művelődési hatás alakította. Nyugat- és Közép-Dunántúl szőlészete (kelta — római) pannóniai, antik előzményekre utal, s a XIV. században kialakuló német városi művelés is ilyen hagyományra épül bizonyos továbbformálással. A Dunától keletre eső tájak szőlészetének genezise

azonban független az előbbtől, az alapréteg itt keleti szőlőkultúrájának látszik, egyes pontokon észlelhető a vallon telepések alakító hatása.⁹ Végül ANDRÁSFALVY BERTALAN ismerte fel: az ország középső részein van egy technológiában is teljesen elkülöníthető vörösbor-kultúra, amely hódoltság alatti görög—délsláv hozadék: a kadarka (Üszküdar) területe.¹⁰ VINCZE ISTVÁN Franciaországban, Csehszlovákiában, Romániában, valamint a Szovjetunió területén Örményországban, Grúziában, a Krimben és Dél-Ukrajnában, ANDRÁSFALVY BERTALAN pedig Albániában végzett összehasonlító és terepkutatást.¹¹ Tapasztalataik megerősítették nézeteiket. Külföldi kutatókkal — kongresszusunk szekcióülésein is — együtt dolgoznak további tudományos célokért.

Az utóbbi években néprajzi célkitűzéseink jórészt valóra váltak az újkori kapásnövények termesztésével kapcsolatban, megjelentek vagy megjelenés előtt állnak a velük foglalkozó monográfiák (BALASSA IVÁN, BÁLINT SÁNDOR, TAKÁCS LAJOS).¹² A növények közül kettő, a kukorica és burgonya, bekerült az összparaszti termelésbe, idővel szántóföldi művelésbe, a paprika és a dohány táji specialista termelőket, illetve vállalkozó vagy munkásréteget alakított ki. A burgonya kivételével a másik három növény paraszti átvétele a balkáni Délkelet-Európa térségéből történik már a XVII. század elejétől, a burgonya útja Közép-Európából vezetett hozzánk polgári úton, s míg a kukorica korán tápláléknövény, a burgonya csak a XIX. század eleji inséges idők nyomása alatt kezd elterjedni erősebb mértékben. A kukoricával az északkeleti Alföld pereméig feljut a Kaukázustól a Balkánon át ismert eséplőkösár, a hántócövek pedig talán Amerikából visszavándorlók által meghonosodott, indián eredetű eszköz. A paprikaművelés termelői és feldolgozói szintjét főként a szegediek emelik magasba, tőlük kerülnek át szakemberek környező és távoli országokba. A dohány termesztésének népi gyakorlatát a kereskedelem és a hatóságok is befolyásolták. A két tápnövény a táplálkozásban, takarmányozásban nagy jelentőségű módosulást jelentett, részben átvették a kásaételek szerepét, a paprika mint fűszer az alföldi, sőt ma már országosan a paraszti étel jellegzetes fűszere, a dohány annak idején rohamos terjedésű újfajta élvezeti cikké vált, s a pipázás eszközszüksége a kisipar számos ágát is foglalkoztatta. Sajnos,

⁹ VINCZEI.: Magyar szőlőmetsző-kések és metszésmódok. NÉ. 39. (1957) 71—101. l.; UA.: Magyar borsajtók. Ethn. 69. (1958) 1—28. l.; UA.: Magyar borpincék. NÉ. 40. (1958) 83—104. l.; UA.: Szőlőművelés és eszközei a borsodi Hegyközben. Népr. Közl. 5/3—4. 125—144. l.; UA.: Rebmesser in Ungarn. Acta Ethn. 7. (1958) 61—95. l.; UA.: Ungarische Weinkelter. Acta Ethn. 8. (1959) 99—129. l.; UA.: Ungarische Weinkeller. Acta Ethn. 9. (1960) 119—145. l.; UA.: Verfahren und Geräte der Weinkelterung unter besonderer Berücksichtigung des Weingebietes von Nordostungarn. Acta Ethn. 10. (1961) 295—326. l.

¹⁰ ANDRÁSFALVY B.: A vörösbor Magyarországon. Szőlőművelésünk balkáni kapcsolatai. NÉ. 39. (1957) 49—69. l.

¹¹ ANDRÁSFALVY B.: Formen des albanischen Weinbaues. Acta Ethn. 11. (1962) 293—373. l.

¹² BALASSA I.: A magyar kukorica. Bp. 1960. — BÁLINT S.: A szegedi paprika. Bp. 1962. — TAKÁCS L. tanulmánya a magyar dohánytermesztésről sajtóra készen áll.

a burgonya néprajzi kutatása még hiányos, jóllehet értékes lengyel tudományos példa áll előttünk.¹³

E rövid vázlatban tények, időszakok, érintkezések és a belső fejlődés menetének bemutatása volt a célom.

Az állattenyésztés kutatásának áttekintése

Kollektív munkáink kezdetekor, már 1951-ben, célkitűzéseinket így fogalmaztuk meg: kívánatos „*a*) külterjes állattartás történeti és élő néprajzi anyagának lehető teljes felgyűjtése, kelet-európai kapcsolatainak megállapítása, pásztoraink helyzetének felmérése a paraszti osztálytársadalomban, *b*) a dolgozó parasztság állattartása feldolgozása, különös tekintettel az állati munkaerő és a táplálkozási cél súlypontjaira; a vásárforgalom, népi állatkereskedelem”. A közelebről magyar történeti és recens anyaggyűjtésben, feldolgozásban azóta s főként a közelmúltban jelentős haladás történt. A rokontudományok részéről VÁCZY PÉTER történeti tanulmánya (A korai magyar történet néhány kérdéséről. Századok 1958. 307–316.) elemzést adott állattenyésztésünk XI–XII. századi helyzetéről, és kipillantva Közép- és Nyugat-Európa akkori és későbbi állattartási fejlődésére, ahol a külterjesség még sok formában szintén jellemző, nálunk a XII. század közepéig különösen jellegzetesnek tartja a szilajtartást, mely korábbi állattartási hagyományokon alapul. Az agrárétnográfus BELÉNYESY MÁRTA két későbbi évszázadot átfogó tanulmányából már változatos üzemformák, tartási viszonyok, a szomszéd és együttélő népekkel is kapcsolatos gazdasági és kulturális érintkezés ténye bontakozik ki, hogy csak a vlach transzhumálást és a kunok kései szállásváltó csökevény nomadizmusát említsük; az árutermelésben érdekelt parasztság exportra is nevel állatot, s kezd kifejlődni az Alföld egyes városaiban a később nagy méreteket öltő pusztai állattartás.¹⁴ Mindez akkor s a továbbiakban a településformákra is meghatározó volt.

Munkatársaink újkori és recens tanulmányai és összehasonlító kutatásai mind az extenzív, mind a paraszti kezdestartást illetve sok tanulsággal jártak.¹⁵; ugyanakkor főként összehasonlító elemzések végzésekor történeti és recens anyagban egyaránt kitűnt, mennyire szerves része vagyunk Európa egy

¹³ BARANOWSKI, B.: Początki i rozpowszechnienie uprawy ziemniaków na ziemiach środkowej Polski. Łódź 1960. 125.

¹⁴ BELÉNYESY M.: Az állattartás a XIV. században Magyarországon. NÉ. 38 (1956) 23–59. l.; UA.: Viehzucht und Hirtenwesen in Ungarn im 14. und 15. Jahrhundert. In: Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa (red. Földes L.) Bp. 1961. 13–82. l.

¹⁵ Például említve: BALOGH I.: Szabolcs megyei pásztorösszeírás 1796-ból. Ethn. 70. (1959) 291–312. l. — FÖLDES L.: Kosár „karám, ól”. Ethn. 71. (1960) 437–453. l.; UA.: A juhtartás típusai és építményei a Kárpát-medencében. Népr. Közl. 2/1–2. (1957) 149–156. l. — L. tovább még a Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa (red. FÖLDES L.) Bp. 1961. magyar tanulmányait s az azokban közölt irodalmat.

viszonylag szorosabban összefüggő állattartási területének, melynek lakosságát is összefűzi az évszázados gazdasági érintkezés, s amelyen az állattartásban egyes fő típusok nagy történeti múltú keretei mellett számos azonos fejlődési tendencia is mutatkozik, s egymás nyelvkincsében, az eszközkészletben s az eljárási módokban is kitűnik egy bonyolult és hosszantartó csere. A kölcsönös külföldi látogatások mindegyikén kifejeződött az egymással érintkező állattartási rendszerek elemző megismerésének, a közös vonások megállapításának szükségessége. Így GUNDA BÉLA és BELÉNYESY MÁRTA közreműködésével, FÖLDES LÁSZLÓ szerkesztésében létrejött a *Viehuzucht und Hirtenleben in Ost-Mittel-Europa*. *Ethnographische Studien* (Akadémiai Kiadó, Bp. 1961. 699.) c. mű, hét ország kutatóinak részvételével. Úgy gondolom, illik ezt a közös tudományos teljesítményt kiemelve megemlíteni, mert egyben egész Európa számára is tiszta képet nyújtott a szakirodalomból hézagosan ismert terület három jellemző állattartási rendszeréről: 1. a mediterraneumhoz kapcsolódó balkáni transhumance-ról (hegyi nomád változattal), 2. a kárpáti állattartásról, mely *Alpwirtschaft* jellegű, de a fejős juhászat gyakorlata és a vlach hagyomány a balkáni pásztorkodáshoz is rokon szálakkal fűzi, s 3. a magyar szilaj és fél-szilaj állattartás főként alföldi típusairól és táji variánsairól. Az, hogy a paraszti állattartás egy magyar és egy morva példája helyet kapott benne, előremutató szándékú. A kötet gazdag anyaga, történeti tanulmányai, a tekintélyes szóanyag elősegíti a további egzakt vizsgálatokat.¹⁶

Az összefoglaló munka egy másik kötetel máris folytatódik, a tematikák a feldolgozás stádiumában vannak, így a távolabbi jövő számára vethetünk fel néhány gondolatot.

Kívánatosnak tartanánk egy olyan tanulmánykötet szervezését, amely a munkaállat nevelésének, az állati munka felhasználásának kutatását mutatná be a munkavégzés típusaival, szerszámozással, fogatolással. Kelet-Európa parasztságának széleskörű és szakszerű a tudásanyaga, kiterjedt volt az állati munkaerő használata a parasztgazdaságokon túl is. A szilaj-félszilaj állatból történő munkaerőnevelés, mely a közelmúltban még sokféle gyakorolt eljárás, különösen sok tanulságot hozna. A szerszámozás a nyeregtől, málházástól kezdve a szekeres-fogatos módokig s a sokféle vontató, tiprató munka a mediterraneummal kapcsolódó Balkánon át Középkelet-Európáig, az Alpokig számtalan változatban él, s mindez rendezésre kerülhet, történeti-gazdasági kérdésekre feleletet adhat.

Előkészíthető lenne egy rétgazdasági tanulmányciklus is a félextenzív tartás telelési bázisát és a kezestartás rendszeres alapját biztosító rétművelésről, szénamunkáról, általában a takarmányozásról mint az állati munkaerő és haszonvétel alapfeltételeiről.

¹⁶ FÖLDES LÁSZLÓ szerkesztő írásbeli tájékoztatója az I. kötet tanulságairól és a II. kötet perspektíváiról előadásomhoz hasznos segítséget nyújtott.

De belső feladataink is akadnak, amelyek megoldása ugyan elsősorban saját szükségletünk, de mint állattartásunk történeti rétegreproblémái, egyetemesebb érdekűek.

Most, amikor a nomadizmus kutatása világszerte az érdeklődés központjában van, s a Szovjetunióban különösen sok történt a kelet-európai és a belsőázsiai nomadizmus kutatásában, legyőzve az elődeink felületes kísérleteitől való tartózkodást, át lehetne vizsgálni ismételten, mi az, ami gazdasági és társadalmi struktúránk többszöri változása után is esetleg tovább élő maradványnak mondható. GUNDA BÉLA korábbi kísérletei biztatók az ilyen irányú vizsgálat folytatására.¹⁷ De a népryelvi terminológia, illetve annak elemzése is engedhet meg következtetéseket. Míg például a lónál a korjelzés számmal fejeződik ki, mint az ugor népeknél, addig a szarvasmarhánál és juhoknál feltűnik néhány egyedi korjelző török jövevényszó, és úgy látszik, hogy a magyar állattenyésztésben nyoma van a kettős korjelzésnek.

Az utóbbi években az *in*, régi „szolga” jelentésű szavunk ismét foglalkoztatta nyelvészeinket¹⁸ és főként a történészeket. Legrégibb írott említése László törvényében van (III. 2.) többes számban: *eunek vel servi*. A szó etimológiailag vitás volt, GYÖRFFY GYÖRGY arra következtet,¹⁹ hogy egy török *äwin* ~ „mag”, „magzat”, „nemzetség”, „nemzedék”, „rokonság” jelentésű szóból származik, és hogy a török *äwin* > magyar *eün* szó „magzat” > „proles” > „proletarius” jelentésváltozással fejlődött. A „nemzetség” > „szolga” jelentésváltozásra például a szláv *čeljad* > „család” > „cseléd” párhuzamot említi. A szó a középkori kódexirodalomban már átvitt értelemben is használatos, mint ma is.

Egyéb következtetések most nem tartoznak ránk. De a szó török etimológiája, ami biztosnak látszik, bennünket is elgondolkoztat. 1938-ban Nagyiván határában idős pásztorok említették az *ünöm* szót, 1943-ban a Változásvizsgálatok c. tanulmányomban közöltem is. Azóta a szót a Közép-Tisza egy községéből szintén jelezték. A jelentése: „állatok egy leszármazási csoportja, mintegy nagy családja”, mint mondják: „az egy ünömből való jószág összetart”. Ha mármost az *m*-névszóképzőt, melynek használata már a régi magyar nyelvben megszűnt, leválasztjuk, adva van a török etimológiának megfelelő forma és azonos a jelentés. Ez tehát, egy eddig nem ismert, nem szó-tározott, régi török eredetű állattartási terminus *technicus*, mely mint ilyen a nyáj kisebb egységét jelzi.

Óvatosnak kell lennünk azonban zootechnikai elemzésekkel, a külterjes pásztorkodási ismeretek keleti nomád hagyományként való általánosításával,

¹⁷ Vö.: GUNDA, B.: Der völkerkundliche Zusammenhang der ungarischen Hirtenkultur mit dem asiatischen Pferde- und Renntiernomadismus. Congr. Intern. des Sciences Antrop. et Ethnologiques. Compte-rendu de la deuxième session. Copenhague 1938.

¹⁸ Vö.: HARMATTA J.: MTA I. Osztályának Közleményei VII. (1955) 254. 1.

¹⁹ GYÖRFFY GY.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. I. Századok 1958. 37. 1.

mert a külterjes tartás számos vonása természetszerűleg azonos minden keleti, sőt közép-európai népnél, amelyek a szilajtartást gyakorolják.

Ha a magyar nyelvterületen a fejősjuhászatot vizsgáljuk, észrevehetjük a vlach tejgazdasági terminológia késői továbbterjedését. Ez részben összefüggésben van a hódoltság utáni Alföld gazdasági reorganizálódásából adódó munkaerővándorlással, mely főleg a XVIII. század végéig jelentős, részben már későbbi átadás, és magyar pásztorok munkavándorlásával folyik tovább. A Palócföldön és a Tiszántúlon ez a terminológiai érvényesülés viszonylag erősebb, a Duna—Tisza közén már kevésbé és későbbi, s azt lehet sejteni, hogy Tiszántúlról jövő pásztoroktól származik. A korábbi idők helyi archivális anyagából majd kitűnik, hogy egy-egy alföldi helységbe, városba időnkint milyen nagy számban kerültek egykori vlach gyakorlatú területről származó fejősjuhászok.

Régóta nyilvánartjuk, hogy juhászatunkat nemcsak jelentős vlach hatások érték, hanem nyugati, közép-európai tenyésztési és zootechnikai eljárások is keveredtek hozzá, s úgy látszik, két réteggel kell számot vetnünk, különösen a Nyugat-Dunántúl és a Kis-Alföld viszonylatában, ahol nagybirtokkal szerződésben álló német juhászvállalkozók már a XVIII. század elején hivatásosan működnek, s a jelek szerint céhes szervezetet is kialakítottak.²⁰ A szomszédos Alsó-Ausztria nagy múltú céhes juhászatát ismerve, talán kapcsolatokra is gondolhatunk. A XVIII. század végétől a merinó terjedésével a Dunántúlon főként német és morva, már szakképzett juhászok, illetve vállalkozók indítják meg az új típusú tenyésztést, többféle: árendás, alkalmazott stb. viszonyban a közép- és nagybirtokokkal, ugyanakkor céh-területekbe is tömörülnek, a XIX. század eleji gyapjúkonjunktúra idején feltűnnek az Alföld több pontján is. Uradalmi szükségletre egy időben a keszthelyi Georgikonban juhászképző iskolát tartanak fenn. A merinójuhászok belterjes tartásmódjának a gyakorlata előbb-utóbb áthatja a kereszteződéssel kialakult paraszti merinótartást, s így paraszti juhászatunk még viszonylag extenzív viszonyok között is belterjesedésnek indul. A közelmúltban kutatóink a Dunántúlon helyi vizsgálatokkal még derítették fel céhszervezeti emlékeket, főként beköltözött merinójuhászok leszármazottainál, és bár már történtek korábban is szórványos kísérletek a merinó átrétegződés vizsgálatára, most, amikor TH. HORNBERGER és W. JACOBET munkái és ösztönzései nyomán²¹ a német juhászati kutatás sok összehasonlító lehetőséget kínál, ideje, hogy agrártörténészeinkkel összefogva elvégezzük a részletes vizsgálatot. Etnográfiailag nézve különleges kérdések is felvetődnek, mintegy száz év alatt

²⁰ ÉBER E.: A magyar állattenyésztés fejlődése. Bp. 1961. 86—90. l. — BRAUNEIS, L.: Zur Geschichte der Viehhirten. In: Unsere Heimat, hrsg. von Verein für Landeskunde von Nieder-Österreich und Wien, N. F. 22. (1951).

²¹ HORNBERGER, TH.: Der Schäfer. Landes- und volkskundliche Bedeutung eines Berufsstandes in Süddeutschland, Stuttgart 1955. — JACOBET, W.: Schafhaltung und Schäfer in Zentraleuropa bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts. Berlin 1961.

a paraszti merinótartás sajátos félextenzív vonásokat fejlesztett ki, felszívta a nyugati céhes juhász és uradalmi kísérletezési tapasztalatokat, átvett eszköz-készletet, építményeket, eljárásokat, beleillesztve a síkföldi vagy dombsági magyar juhtartás kereteibe.

Már korábbi tervmunkák során kívánatosnak tartottuk, hogy az állatforgalom tényleges lebonyolítóinak, dolgozóinak, a hajcsárok (lóvezetők stb.) munkáját, életformáját tanulmányozzuk, részben a távolsági hajtótechnika, a legelő,- itató és a szállás-szolgálat élő jogszokásainak felmérése és az interetnikus érintkezések miatt is. Ezek egyszersmind elősegítik a régi hajdú életforma rekonstruálását. A folyamatos gyűjtések alig remélt gazdagságú emlékezeti anyagot tártak fel, melyek során az egyes specialisták életformája, a munkanormák, a hajtótechnikák állatfajtanként eltérő típusai, a szokásvilág képe kirajzolódott, és kitűnt, hogy a nagy vásárcsopontok között tevékenkedő hajtók a Monarchia idején még valóságos nemzetközi érintkezés részesei, országhatárokat átlépő tevékenységük során kapcsolatba jutottak más népek hasonló specialistáival is. Ezt a munkát folytatnunk kell, mert az állattenyésztésen alapuló árutermelés értékesítő forgalmát az ő szakmai tudásuk biztosította mind a belső, mind a külső piacok számára.

Úgy látjuk: a terepmunka és a történeti feltárás egybekapcsolásával és a jól indult együttműködés folyamatosságával tudjuk mind a magunk, mind az európai tudományosság számára az állattartási kutatási problémákat tisztázni.

Az építkezés kutatásának újabb eredményei

Építkezési kutatásunk egyik régi problémája változatlanul a magyar ház genezisének tisztázása. Az utóbbi években a kérdés aktualitását az újabb középkori ásatások tanulságai teremtették meg. BÁTKY 1930-ban megfogalmazott kérdése: „Hozott-e, helyesebben hozhatott-e magával a magyarság a tárgyilag igazolt nemezsátorlakáson v. igazoltnak látszó kunyhószerű hajlékon kívül más lakóépületet v. sem?“,²² ma már biztonságosabban megválaszolható. A BÁTKY rendelkezésére álló nyelvi elemzések és NIEDERLE közlésein túlmenően számos újabb szovjet régészeti feltárás dokumentálja gazdagon, hogy azon a területen, ahol a magyarság a VIII—IX. században megfordult, adva volt a kelet-európai lakóház egy határozottan kemencés, földház (zemljanka) típusformája. BÁTKY is feltételezte a szilárd házféleségek honfoglalás előtti ismertetét, de a kemencének csupán a házon kívüli használatát tartotta valószínűnek. Az újabb hazai XI—XIII. századi ásatások az ország több pontjáról, az Alföldről és a Dunántúlról egyaránt napvilágra hoztak hasonló kemencés, földház-

²² BÁTKY Zs.: A magyar sátor és emlékei. NÉ. 22. (1930) 1—14. l.

maradványokat,²³ s a korai feltűnés valószínűsíti, hogy nem új elemként jelentek meg kultúránkban, hiszen korábbi lakhelyünkön hasonló háztípus ismeretes volt.²⁴ Bizonyára zárttűzhelyes, füstös építmény lehetett az itt talált szláv népek hajléka is, ami csak megerősítette, széleskörűvé tette e típus gyors továbbfejlődését. Építkezési szokászatunk honfoglalás utáni bővülése meggyőzően illusztrálja az itt talált szláv lakosság technikai tudásának beépülését kultúránkba, de ez nem zárja ki az alaptípus korábbi ismeretét.

A magyar ház további fejlődésének, a táji típusok kialakulásának számos mozzanata még újabb megvilágítást kíván, mert BÁTKY főleg a XIX. századi anyagra épülő, alapjában a mai, napjainkban is használt rendszerezése²⁵ nem tudja áthidalni az Árpád-kor végéig terjedő évszázadokat. Világosnak tűnik a nyugat-dunántúli tüzelőberendezésnek a Rauchstube területéhez, az északi háztípusnak az északkeleti kemencés szláv házhoz való kapcsolódása, ami támpontul szolgál a differenciálódás menetének megértéséhez. Mindkét táji változat jól beilleszthető BRUNO SCHIER európai rendszerébe, melynek fő típusait az újabb kutatás sem tette kétségessé, ha a lokális fejlődés korrekciója alaposabb helyi ismeretek birtokában szükségesnek is tűnt, így Csehszlovákia területén V. PRAŽÁK vizsgálataiból kitetszően.²⁶

Házfejlődésünk közép-európai kapcsolatai jutnak kifejeződésre a kályhás kemence megjelenésével. A parasztságnál az egyszerű szemes—kupás kivitelű kályhás kemence használata a XV. század közepétől általánossá válik a Nagy-Alföldön, a kelet-dunántúli Duna-mentén és úgy látszik, a Kis-Alföldön is, főként korongolt, edényszerű szemes kivitelben, míg az egyszerűbb csempeszerű kályhák faluhelyről inkább kismemesi és gazdag paraszti használatúnak mondhatók. A korábbi Duna-völgyi exportáru mellett a XV—XVI. században a szemeket és csempéket már kisebb-nagyobb fazekas központok állítják elő. Termékeiket középkori régészetünk keltezni tudja, amire MÉRI ISTVÁN kiváló nadabi tanulmánya a példa.²⁷ A kályhát használó házterületen a főzésre szolgáló asztalpadka későbbi a parasztságnál, XVIII—XIX. századi elem, tehát a középkori új típusú fűtőberendezéstől eltekintve az ilyen ház nem az úgyneve-

²³ MÉRI I.: Beszámoló a Tiszalök—rázompusztai és Turkeve—mórici ásatások eredményeiről. I. Arch. Ért. 79. (1952) 49—67. l., II. Arch. Ért. 81. (1954) 138—154. l.; UA.: Árpád-kori szabadban levő kemencék. Arch. Ért. 90. (1963) 273—281. l. — NOVÁKI GY.: Árpád-kori lakóház Répcevisén. Arch. Ért. 83. (1956) 51—52. l. — KOVALOVSKÍ J.: Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén. Arch. Ért. 87. (1960) 32—40. l.

²⁴ TÁLASI I.: Hozzászólás *Gunda Béla*: A magyar népi építkezés kutatása a két világháború között és annak kritikája c. előadásához. MTA Társadalmi-Történelmi Osztályának Közleményei. V. (1954) 390—399. l.

²⁵ L.: A Magyarság Néprajza I. é. n. 175—227. l.

²⁶ PRAŽÁK, V.: K problematice základních pūdorysních typů lidových stoveb Československu. Československa Etnografie. 6. (1958) 219—236. és 331—360. l.; UA.: Közép-Európa népi építkezésének néhány fejlődéstörténelmi kérdése. Műveltség és Hagymány. I—II. 1960. 293—304. l.

²⁷ MÉRI I.: A nadabi kályhacsempék. Arch. Ért. 84. (1957) 187—206. l.

zett felnémet háztípus átvétele. A kályha, a „szoba” — legalábbis részben — tőlük is kerülhetett tovább a Duna vonalától délre.²⁸

Több nyitott kérdés vár még megoldásra déli területeinknek a balkáni házhoz való kapcsolatait illetően. Ide vonatkozóan a dél-dunántúli, közelebb-ről a Baranya, Somogy megyei parasztházak régi tűzhelyberendezéseinek egy tárgytörténeti kérdését kell megemlítenem, figyelmen kívül hagyva most e háztípus történeti alakulásáról tett korábbi megjegyzéseket. Néprajzi szakirodalmunkból közismert, hogy az itteni házak konyháinak nyílt tűzhelyén számos Balkánra utaló használati eszköz között a sütőbúra is előfordul, amely ismeretes még más déli megyéből is.²⁹ Ha csak e két előbbi megyében való elnevezéseket tekintjük, feltűnik, hogy egymás közelségében egy magyar megnevezésen, a *burétón* kívül a délszláv eredetű *puplika*, *vörönyeg*, *cserepulya*, *cerpulya* szóval nevezik őket; sőt a Dráva szögben 1942-ben egymással szomszédos faluk egyikében *puplika*, a másokban *cerepuja* (Laskó és Kopács) volt a neve.

Mindebből arra következtethetünk, hogy délszláv átadásuk nem lehet kora középkori, mert akkor egységesebb névhasználatot várnánk, így felvetődik, hogy e tárgy későbbi, más-más nyelvjárású délszláv beköltözőktől került át. Átvétele idejét a hódoltság második szakaszán tartjuk valószínűnek. KÁLDY-NAGY GYULA: Baranya megye XVI. századi török összeírásai c. könyvében (Bp. 1960.) bizonyítja, hogy pl. a Duna — Dráva szögében a XVI. században a délszláv beköltözés egészen jelentéktelen, s úgy látszik, ez egész Baranyára fennáll. Viszont TABA ISTVÁN: Baranya megye népessége a XVII. század végén (Pécs, 1941.) c. munkájában a délszláv falvak jelentős tömegét mutatja ki. Lehetséges, hogy e tárgy és egyéb délszláv konyhaeszközök átvétele ebben az időben indulhatott meg.

Ismeretes, hogy a Kiskunság lakossága a XVII. században a 15 éves háború után felmenekülő szlavóniai és dél-dunántúli parasztokból telítődött fel olyan mértékben, hogy pl. Kiskunhalas lakossága 1699-ben 70%-ban ilyen eredetű, s nyelvjárásában még ma is vannak dél-dunántúli elemek. Sem a mai, sem a korábbi konyhai felszerelésükben — holott a XVIII. század elejétől sok részletes hagyatéki összeírás maradt — ilyenszerű eszközök nem ismeretesek, de más dél-dunántúli telítettségű kiskunsági helységben sem. *Sütőbúra*, *szahán*, *balkáni rézbogrács* mind régen, mind később ismeretlen. Az átköltözés nyilván akkor történt, amikor a sütőbúra és a többi kései délszláv felszerelési tárgy még nem került át egykori Dráva szögi, ormánsági és somogyi lakóhelyükre. Végső választ a baranyai faluásatásoktól várhatunk.

²⁸ Vö.: BÁTKY Zs.: Honnan került a „kályhás szoba” Boszniába? NÉ. 21. (1929) 49—51. l. — Cs. SEBESTYÉN K.: Krassó-Szörény vármegye parasztháza. Kolozsvár 1944. 90—97. l. — Másként: GEORGIEVA—SZTOJKOVA: Ognisteto v bögarszkija bit. Szofija 1956. 221.

²⁹ Összefoglalva: BÁTKY Zs.: Még egyszer „puplika”. NÉ. 28. (1936) 113—118. l.

Építkezési kutatásunk több részlegében a kronológiai kérdések még kevésbé tisztázottak. Bizonyára az újabbkori típus- és fejlődésproblémáink kibontásában is értékes kiindulási alapot jelentenek VARGHA LÁSZLÓnak és tanítványainak kötetekre menő felmérései. Az építmények szerkezeti vizsgálatában elért eredmények nemcsak a parasztság építészeti tudásának megismerésében, de rekonstrukciós vizsgálatokban is hasznosnak tűnnek, s egyúttal a falusi ácsok és kőművesek szerepére is felhívják a figyelmet, akik tevékenysége az utóbbi 100—150 évben egyre fontosabbá válik. A nem csupán kis körzetben mozgó vándoriparosok új tetőmegoldásokat, homlokzati formákat, építészeti stílusokat honosítanak meg, s munkájuk egyes tájegységek építészeti arculatára sajátos bélyeget nyom. Gondot fordítottak kutatóink az egyes építmények szerepének, felhasználásának kérdésére, s ide csatlakozóan a társadalmi tényezőknél, a családszervezetnek a befolyására, az építkezésnek épületmódbeli meghatározóira s fordítva, a házkultúra, lakásberendezés, bútortat — amiről a hozzászólások során CSILLÉRY KLÁRÁTÓL kapunk még tájékoztatást — életforma alakító hatására.

*

Az adott keret nem teszi lehetővé, hogy akár az eddigi tömörítés szerint is végighaladhassunk az anyagi kultúra további részterületein felvetődő s célkitűzésünk szerint itt hangsúlyozandó problémáin. Ezért a következőkben mindössze néhány utalásra szorítkozhatunk.

Említhetnénk a gyűjtögetés-zsákmányolás területéről például a dunai aranymosás ókorig követhető folyamatosságának,³⁰ vadfogó eszközeink finnugor aspektusú vizsgálatát³¹ és a dunai halászatban mintegy 80 év alatt lebonyolódott keleti—nyugati eszközcserét.³²

Településkutatóink munkásságában a szálláskertes forma vizsgálatának eredményei között — amiről a továbbiakban még kapunk tájékoztatást HOFER TAMÁSTÓL — mint a történetileg többváltozatú üzemhelynek és az európai népekhez történő viszonyítás tisztázásának kérdését tartjuk fontosnak. A szerek és szórványok kutatása a közép-európai kitekintésen túlmenően a birtokviszonyok s a társadalmi szerkezet meghatározó szerepére hívta fel a figyelmet.³³

³⁰ UZSOKI A.: Adatok a dunántúli aranymosás történetéhez. Arrabona. I. 1959. 74—82. l.

³¹ KOROMPAY, B.: Die Bogenfalle bei den Finnougriern auf dem Wege aus Sibirien nach Europa und in den südlichen Verbreitungsgebieten. Acta Ethn. 3. (1953) 23—90. l.; UA.: A csiklétől a csikkentőig. NÉ. 38. (1956) 5—22. l. — Elvi kérdéseket illetve l.: KOROMPAY B.: A finnugor néprajz jellege és szükségége. NyK. LVIII. (1956) 44—49. l. és VILKUNA, K.: Die finnisch-ugrische Ethnologie heute. In: Vorträge der Internationalen Tagung der Finnougrieten. Bp. 1960. 17. l.

³² SOLYMOŠ E.: A Duna magyarországi szakaszának népi halászata. Baja 1959. I—II. Kéziratoss kandidátusi értekezés.

³³ BARABÁS J.: A szórványtelepek kialakulása Közép-Európában. Műveltség és Hagyomány I—II. (1960) 219—247. l.; UA.: Vozniknovenie poszelenij uszadobnogo tipa v vosztocnoj esaszti szrednej Evropi. Acta Ethn. 12. (1963) 231—264. l.

Elgondolkoztatók a középkori és jelenlegi falualaprajzok összevetésének tanulságai.³⁴

Népviselteink kutatásában KRESZ MÁRIÁNAK a múlt század első kétharmadát átfogó műve megbízható alapot nyújt a korábbi és a későbbi korszak összetettebb anyagának értelmezéséhez.³⁵ A ruházat esztétikumának, a díszítmény szerepének és jelentőségének ismerete FÉL EDIT közléseiben számos finoman árnyalt észleléssel bővült, s különösen a hímzések terén mélyült el.³⁶ A hosszúszerű nehéz lábbelik gondos elemzése, a rendszerezésen túlmenően, a sokrétű, régi, keleti—oszmán-török—nyugati kölcsönhatásra hívta fel a figyelmet.³⁷

A táplálkozás területén a réteg- és típusproblémák vizsgálata hozta a legtöbb tanulságot. A kenyérrel kapcsolatosan a savanyú és édes erjesztés, a tejfeldolgozásban a hideg és meleg altatású tejtermékek stb. hazai kereteken túlnyúló rendszerezése vár megoldásra. Pépes ételeink főzéstechnikai megalapozottságú tipizálása megteremtette az összehasonlítás alapjait.³⁸ A német—osztrák kutatásokkal összhangban épült tovább a táplálkozás rítus és kultusz vonatkozásainak feltárása.³⁹

A sokrétű népi ipari tevékenység területén a kerámiavizsgálatok során a technológiai és áruforgalmi kérdések bonyolult szövevényében láthatunk tisztában.⁴⁰ Kisázsiatól Franciaországig nyúló szálakat — a *hongroyeur*-kérdés — bogozhatunk a bőrmegmunkálás elemzése során,⁴¹ s jól elhatárolódó kelet- és közép-európai rétegproblémák világosodtak meg a kenderfeldolgozás menetében.⁴² Hazai fémművességünk történeti múltjában és technikájának ismeretében szintén gyarapodott tájékozottságunk.

Példáinkat még nagy számban folytathatnánk.

*

³⁴ MAJOR J.: Szempontok a faluépítési hagyományok kutatásának módszeréhez. Településtudományi Közlemények 11. (1959) 3—16. l.

³⁵ KRESZ M.: Magyar parasztviselet. (1820—1867.) I—II. Bp. 1956. 234+96 t.; ŰA.: Ungarische Bauerntrachten (1820—1867) I—II. Bp.—Berlin, 1957, 163+96 t.

³⁶ FÉL, E.: Ungarische Volksstickerei. Bp. 1961.

³⁷ GÁBORJÁN A.: Két magyar hosszúszerű lábbelitípus viselettörténeti elemzése. NÉ. 40. (1958) 37—82. l.

³⁸ KISBÁN E.: Nyersanyag és technika. Pépes ételeink típusai. NÉ. 42. (1960) 5—27. l.

³⁹ DÖMÖTÖR S.: Lakodalmi kalácsaink néprajzához. NÉ. 41. (1959) 303—322. l.; ŰA.: Fumu. MNy. 55. (1959) 116—117. l.; ŰA.: Dunántúli és alföldi édes lepények. Ethn. 71. (1960) 45—58. l. — KISBÁN E.: A gyümölcskenyér elterjedésének tanulságai. Ethn. 72. (1961) 335—343. l.; ŰA.: Verbreitung des Fruchtebrottes in Ungarn. Acta Ethn. 11. (1962) 119—142. l. — Különösen ösztönzőek voltak BURGSTALLER, E. tanulmánykötetei, mint: Brauchtumsgebäcke und Weihnachtsspeisen (Linz 1957) és Österreichisches Festtagsgebäck (Wien 1958).

⁴⁰ KRESZ M.: Fazekas, korsós, tálás. Ethn. 71. (1960) 297—379. l.; ŰA.: Magyar népi cserépedények kiállítása a Néprajzi Múzeumban NÉ. 43. (1961) 141—170. l.

⁴¹ GÁBORJÁN A.: A magyar módra való bőrkészítés problematikája. NÉ. 44. (1962) 97—140. l.

⁴² SZOLNOKY L.: Magyar kenderátztatási módok. NÉ. 40. (1958) 105—131. l.; ŰA.: Das Rösten des Hanfes bei den Ungarn. Acta Ethn. 8. (1959) 27—61. l.)

Tárgyalásunk rendjében még az anyagi kultúra kutatásának egészét érintő módszertani eredményekről kívánatos szólni. A kartografikus eljárás alkalmazhatóságának megítélésében az európai kutatógárda általában két szélsőség között ingadozott: hívei túlértékelték, ellenfelei teljesen mellőzhetőnek vélték. Most BARABÁS JENŐ: Kartográfiai módszer a néprajzban című munkája józan szemléletével talán a leghelyesebb álláspontra helyezkedik s JAN DE VRIES, S. ERIXON, K. VILKUNA stb. álláspontjához csatlakozva húzza meg a térképező eljárás lehetőségeinek alsó és felső határát. A térképező munka ereje a néprajzi kutatásban is annyira szükséges objektivitás növelhetőségén nyugszik, s a munka részben e kívánalom megteremtésének feltételeit elemzi. Bátran szakítva a gyakori prakticista felfogással, meg akarja keresni a kartografikus munka értelmét, alapvető célkitűzéseit, amelyeket a szakirodalom ez ideig nagyjából megkerült, bár tisztázásuk régtől sürgető feladat. Az összehasonlító vizsgálat kritikáján keresztül a néprajz történeti koncepciójára támaszkodva igyekezett rendszert teremteni a kultúra alakulásmenetének bonyolult összetevői között. Megállapításaiban bizonyára lesznek vitára készítő, de mondanivalója mindenesetre túlnyúlik a hazai kutatás érdekkörén.

Méltán kívánczik tárgyalásunk végére az egyik legnagyobb közös vállalkozásnak, a Magyar Néprajzi Atlasznak néhány problémája,⁴³ hisz ennek elkészülte után talán minden más műnél jobban be tudja kapcsolni a magyar anyagot az európai kutatásba. Mint első feladat, fontos, hogy az egyes nemzeti atlaszok tematikus összehangoltsága a lehetőségekhez képest minél magasabb szintű legyen. A magyar atlasz is törekedett erre, figyelve a német és svájci előzményekre, de emezeknél erősebb anyagi kultúra-hangsúlya miatt főleg a lengyel s bizonyos mértékig a svéd és az orosz történeti néprajzi atlassszal kapcsolatosan tudott inkább eleget tenni e kívánalmaknak, s biztató kezdeményezések indultak el a jugoszláv atlassszal történő összehangolás érdekében is. A feldolgozás menetében bizonyára lesz mód még szorosabbra vonni az érintkezés szálait. A tematikusan összehangolt nemzeti atlaszok sokrétű alapot teremtenek a kapcsolatokat és összefüggéseket feltárni kívánó elemzések számára.

A Magyar Néprajzi Atlasz másik fő feladata a többi atlaszokhoz hasonlóan: a problémafeltárás. A kulturális jelenségek térbeli eloszlásának rendjéből vissza lehet következtetni a fejlődés menetére, s így a táji tagoltság ismerete eleve gondolatébresztő. Nem várjuk az atlasztól, hogy meg is oldja ezeket a problémákat; azzal, hogy létezésükre felhívja a figyelmet, előrevisz. Néhány esetben a jelenségek elterjedési térképe közvetlenül is utal nagyobb összefüggésekre.

A szerkesztőség tájékoztatása alapján máris rendelkezésünkre álló példatárból csupán egyet emelünk ki. A tetőszerkezet szelemenés-ollóágas formájá-

⁴³ BARABÁS J.: A Magyar Néprajzi Atlasz elvi és gyakorlati problémái. Ethn. 68. (1957) 609—626. 1.

nak szlovén— délnémet kapcsolatra utaló, s nyilván régibb európai vívmányként feltűnő változatának elterjedése jóval nagyobb, mint eddig hittük, ugyanakkor rendkívül szívós életű, egyes helyeken napjainkig élő megoldás. A közép- és kelet-európai területen széles körben ismert oromgerenda nélküli szarufás tetőszerkezet Magyarország több pontján a szakirodalomban feltételezettnél korábbi megjelenésű, ugyanúgy, mint a román, ukrán, szlovák és lengyel területen, bár alkalmazásának kezdetéről egyes népeknél kronológiai tájékozottságunk még hézagos. Ez az egy példa is igazolja, hogy Európa kulturális térségében útbaigazító tények felderítésével az anyagi kultúra kutatása során számos eredmény várható az atlaszműveletek előrehaladásával.⁴⁴

*

Annak a sok munkának az eredménye, amit az előadás hol egybetömörítve tárt fel, hol rávillantva érintett, bizonyára nem adhat még szisztematikus képet. Anyagi kultúránk saját belső fejlődése mellett azokra az egyes történeti tényekre, folyamatokra tudunk bizonyos mértékben fényt vetni, amelyekből természetszerűleg és elválaszthatatlanul kitetszenek az összefüggések, főként a Kelet- és Közép-Európa népei kultúrájával való összetartozásra, de az is látható, hogy számos tény felderítése, a kapcsolatok történeti folyamatának rekonstrukciója még sürgető feladatunk.

Nagy kérdésekre azonban még az egyes „nemzeti néprajz”-kutatásban is csak közös összefogású, szűkebb-tágabb nemzetközi együttműködéssel lehet választ adni, hiszen sokan vagyunk részesei Európa népei kultúrájának. Szaktudományunk agrárétnográfiai területeire nézve 1960-ban a Párizsban tartott VI. Nemzetközi Embertani és Néprajzi Kongresszus hozott is határozatot, szomszédainknál s nálunk is megindult a koordinált munka, melynek bizonyosságairól be is számoltunk. W. JACOBERT, aki Agrártörténeti Szemlénkben, a jelenlegi agrárétnográfiai — különösen állattartási célú európai vállalkozásokat, köztük a mienket is, ismerteti, azzal zárja gondolatait, hogy az eddigi példák feltételei és lehetőségei az együttműködésnek tudományunk más területein is, s hogy „az esetleges fellépő nehézségeket leküzdhetjük, ha akarjuk”.⁴⁵

⁴⁴ BARABÁS JENŐ a néprajzi kartográfiát és az atlaszt illető kérdések összefoglalásához, valamint a bibliográfia összeállításához sok segítséget nyújtott.

⁴⁵ JACOBERT, W.: Az erőteljesebb nemzetközi együttműködés kérdéséhez az európai agrárnéprajz területén. Agrártört. Szemle V. (1963) 214. l.